Весці БДПУ. Серыя 2. 2021. № 4. С. 39–45

УДК 94:[663.4:633/636](476)«185/191»

СУВЯЗЬ БРОВАРНАЙ ВЫТВОРЧАСЦІ З ЗЕМЛЯРОБСТВАМ І ЖЫВЁЛАГАДОЎЛЕЙ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XIX – ПАЧАТАК XX ст.)

А. П. Жытко,
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка;

Г. А. Філістовіч,
саіскальнік кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Паступіў у рэдакцыю 19.11.21.

UDC 94:[663.4:633/636](476)«185/191»

CONNECTION OF BREWING INDUSTRY WITH AGRICULTURE AND STOCKBREEDING (THE SECOND HALF OF THE 19th – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

A. Zhitko,
Doctor of History, Professor of the Department of History of Belarus and Slavic Nations, Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank

H. Filistovich,
Applicant of the Department of History of Belarus and Slavic Nations, Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank

Received on 19.11.21

У артыкуле прадметам даследавання з’яўляецца развіццё вінакурнай вытворчасці ў маёнтках памесных дваран Беларусі пасля аграрнай рэформы 1861 г. і да пачатку Першай сусветнай вайны. Пры гэтым увага канцэнтруецца не толькі на дынаміцы броварнай вытворчасці, але і на яе ўплыве на мадэрнізацыю земляробства і жывёлагадоўлі. У такім ракурсе дадзеная праблема вырашаецца ўпершыню ў айчыннай гістарычнай навуцы. Акрамя гэтага, устаноўлены прычыны паступовай трансфармацыі броварнай вытворчасці з саслоўнай у бессаслоўную. Сярод іх найбольш важкімі з’яўляліся агульныя мабілізацыйныя працэсы ў землеўладанні ў парэформенныя гады, а таксама скасаванне ў 1896 г. прапінацыйнага права для памеснага дваранства на вытворчасць і продаж спіртных напояў у сваіх маёнтках.

Ключавыя словы: броварная вытворчасць, вінакурня, Беларусь, спірт, земляробства, жывёлагадоўля.

The subject of the research is the development of distilling industry in estates of country nobility of Belarus after the agrarian reform in 1861 and before the beginning of the World War I. The attention is concentrated not only on the dynamics of brewing industry but also on its impact on modernization of agriculture and stockbreeding. The given problem is being solved in domestic history for the first time from this angle. Besides, the reasons of gradual transformation of brewing industry from estate to non-estate are established. Among them the most significant are the general mobilization processes in land ownership in post-reform years as well as the abolition of propination right of estate nobility for industry and selling of spirits in their estates.

Keywords: brewing industry, winery, Belarus, alcohol, agriculture, stockbreeding.

Уводзіны. Да аграрнай рэформы 1861 г. выключнае права на валоданне населенымі землямі мелі толькі спадчынныя дваране. Буйныя маёнткі памесных дваран уяўлялі сабой кангламерат розных галін вытворчасці. Разам з земляробствам у большасці латыфундыстаў меліся прамысловыя (мануфактуры, млыны, цагельныя, шкляныя, шкіпідарныя, смалакурныя і іншыя заводы, а з 1823 г. – і фабрыкі) і гандлёвыя (карчмы, шынкі) установы. Сярод прамысловых прадпрыемстваў вядучая роля належала вінакурным заводам, якія меліся ў большасці маёнткаў.

У парэформенны перыяд на тэрыторыі Беларусі адной з галін прамысловай вытворчасці ў памешчыцкіх гаспадарках было вінакурства. Яно было цесна звязана з жывёлагадоўлей і земляробствам. Вінакурства давала спірт, які меў значны збыт, і барду на адкорм жывёлы. Бровары ў Беларусі адносіліся да трэцяй і другой катэгорыі, гэта значыць, былі дробнымі (85,7 %) і сярэднімі (14,3 %). На апошніх вытворчасць бязводнага спірту не дасягала 40 000 вёдзер у год [1, с. 167]. Звычайна на вінакурных заводах былі задзейнічаны 1 магістар і 5–7 (за рэдкім выключэннем – 12–18) рабочых. У адпаведнасці з данымі за 1890 г. на 376 заводах у 5 беларускіх губернях працавала 2900 рабочых, альбо ў сярэднім па 7–8 чалавек на кожным з іх [2, с. 110].

Пасля скасавання прыгону адбылося значнае скарачэнне колькасці бровараў як у цэлым па імперыі, так і асабліва ў беларускіх губернях. Так, калі ў 50 губернях Еўрапейскай Расіі колькасць бровараў з 1862/1863 да

1867/1868 гг. паменшылася ў 1,4 разы, то ў 5 беларускіх губернях – у 2,1 разы. Скарачэнне колькасці такіх заводаў у Беларусі працягвалася да 1900 г. і склала 428 (табліца 1).

Табліца 1. – Дынаміка броварнай вытворчасці [2, с. 111, 114, 115; 3, с. 188, 189]

Губерні	Колькасць заводаў	Перакурана хлебных прыпасаў (пудоў)	перакурана бульбы (пудоў)	% перакуранай бульбы	выкурана вёдзер 100° спірту*	Колькасць заводаў	Перакурана хлебных прыпасаў (пудоў)	перакурана бульбы (пудоў)	% перакуранай бульбы	выкурана вёдзер 100° спірту
	1862–1863 гг.					1867–1868 гг.				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Віленская	171	892097	344653	27,9	345087	114	975129	546595	35,9	420827
Віцебская	142	611710	500	0,08	220266	69	496395	1020	0,2	183916
Гродзенская	200	623206	3020609	82,9	557975	123	348675	1368744	79,9	451544
Мінская	346	1033667	1789272	63,3	565779	147	1200319	703776	36,9	501714
Магілёўская	255	1241353	164958	11,7	460618	69	1014375	1500	0,2	389705
Разам	1114	4402033	5319992	54,7	2149725	522	4034893	2621635	39,3	1947706
	1880–1881 гг.					1899–1900 гг. *				
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Віленская	89	465733	1259147	73,0	322507	73	744369	280039	79,0	167910
Віцебская	50	317040	43918	12,0	129975	32	157770	691558	81,4	401574
Гродзенская	89	333572	2586120	88,5	447075	71	277084	3512765	92,7	1552469
Мінская	132	543419	2596819	82,7	536575	153	1120700	5942709	84,1	3279928
Магілёўская	78	575749	382314	39,9	275046	99	631411	3262221	83,9	1780549
Разам	438	2235513	6868318	75,4	1711175	428	2913493	16217292	84,6	8686430
	1906–1907 гг.					1910–1911 гг.				
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Віленская	98	862835	4372751	83,5	2412964	102	458847	5830503	92,7	2573918
Віцебская	40	169761	1095936	86,6	548798	44	104854	1615237	93,9	663293
Гродзенская	94	367879	5709723	93,9	2449564	103	390059	6985332	94,7	2958810
Мінская	206	1233921	8887274	97,8	4393923	229	820647	13104240	94,1	5696696
Магілёўская	136	639331	6148722	90,6	2779023	150	451177	7772173	94,5	3227417
Разам	574	3273727	26214406	88,9	12584272	628	2225884	35307485	94,1	15120134

* У 1899–1900 гг. улік выкуранага спірту вёўся ў 40°.

На рэзкае скарачэнне колькасці бровараў на тэрыторыі Беларусі ў пачатку 60-х гг. XIX ст. паўплывалі прычыны як агульна імперскага характару, так і сацыяльна-эканамічная і палітычная сітуацыя ў краі. Да агульных неабходна аднесці няздольнасць памеснага дваранства перабудаваць сваю гаспадарку на капіталістычныя рэйкі. Выкупная аперацыя па аграрнай рэформе 1861 г. адмоўна паўплывала на стан не толькі сялянскай, але і памешчыцкай гаспадаркі. Акрамя гэтага, з 1 студзеня 1863 г. замест адкупной сістэмы ўводзіўся збор ускосных падаткаў (акцызаў) на прадукты вінакурнай вытворчасці. У беларускіх губернях сітуацыя ўсугублялася пераводам сялян з 1863 г. на абавязковы выкуп, што ліквідавала іх часоваабавязаны стан. Тым самым памешчыкі лішыліся дармавой рабочай сілы. Акрамя гэтага, канфіскацыі маёнткаў і секвестр прадугледжвалі пераход памесцяў удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. у распараджэнне казны з іх далейшым распродажам ці аддачай іх у арэнднае карыстанне. Бровары ў такіх маёнтах з цягам часу прыпынялі сваю дзейнасць. Дзесяціпрацэнтны збор з даходаў памесных дваран-католікаў падрываў броварную вытворчасць у прыватнасці і гаспадарку наогул.

На падставе «Положения о питейном сборе» ад 4 ліпеня 1861 г. [4] стваралiся губернскія і акруговыя акцызныя ўпраўленні па зборы ўскосных падаткаў з заводаў па вытворчасці моцных напояў. Пры гэтым ускосныя падаткі з вырабу спірту, вытворчасці табаку (з 1865 г.), солі (з 1866 г.) і іх продажу давалі амаль адну трэць усіх мясцовых дзяржаўных даходаў у беларускіх губернях. Гэтаму садзейнічала і ліквідацыя ў 1897 г. прапінацыйнага права (выключнага права памесных дваран на продаж спіртных напояў) у заходніх губернях. З гэтага часу ўводзіўся казённы продаж гарэлкі [5].

У адпаведнасці з Палажэннем ад 4 ліпеня 1861 г. завод павінен быў вырабляць не менш 540 вёдзер бязводнага спірту ў год, уводзіліся безупынна дзейнічаючыя перагонныя апараты, а з 1870 г. – кантрольныя прыборы для ўліку атрыманага спірту [6, с. 244]. Да таго ж пастаянна павялічваўся акцызны збор з аднаго градуса атрыманага спірту, які ў 1863 г. складаў 4 кап., у 1864 г. – 5, 1869 г. – 6, 1874 г. – 7, 1881 г. – 8 і з 1892 г. – 10 кап. [1, с. 165]. Зразумела, што дробныя бровары зачыняліся, а ўвядзенне новых у 60–70-х гг. XIX ст. было рэдкай з'явай. У той жа час вытворчасць спірту з 1862/1863 да 1899/1900 гг. павялічылася ў 1,6 раза. Відавочна, гэта было звязана з растучай канцэнтрацыяй вінакурнай вытворчасці і тэхнічным пераўзбраеннем бровараў. Разам з тым падлікі Л. П. Ліпінскага аб колькасці выкуранага спірту ў гэтыя гады не адпавядаюць рэчаіснасці. Справа ў тым, што ў папярэднія гады памер атрыманага спірту ацэньваўся ў 100°, а пачынаючы з 1899/1900 гг., – у 40°. Таму рэальна ў гэтым годзе было атрымана не 8 686 430 вёдзер спірту, а 3 474 572 вядры з улікам 100° спірту, што перавысіла вытворчасць 1862/1863 гг. толькі ў 1,6 разы, а не ў 4, як у Л. П. Ліпінскага. Ёсць і іншыя метады аналізу статыстычных даных, якія пацвярджаюць нашы высновы. Вядома, што выхад спірту з 1 пуда хлебных прыпасаў складаў ад 0,35 да 0,37 вядра, а з 1 пуда бульбы – ад 0,09 да 0,11 [6, с. 244]. Калі перамножыць колькасць перакураных хлебных прыпасаў і бульбы на адпаведныя паказчыкі, а суму на 2,5, то атрымаем колькасць вёдзер 40° спірту, які ўказаны Л. П. Ліпінскім у 1899/1900 г.

Толькі з пачатку XX ст. наглядаўся рост колькасці бровараў. У 5 беларускіх губернях яна павялічылася з 428 у 1899/1900 гг. да 574 – у 1906/1907 гг. і да 628 – у 1910/1911 гг., альбо ў 1,47 раза ў параўнанні з 1899/1900 гг., а вытворчасць 40° спірту – у 1,74 раза (табліцы 1, 2).

Табліца 2. – Дынаміка броварнай вытворчасці ў 1906/1907–1910/1911 гг. [3, с. 188–189]

Губерні	Гады	Усяго заводаў	З іх дражджавых	Колькасць перапрацаваных прыпасаў (пудоў)			Колькасць выкуранага 40 °спірту (вёдзер)
				Хлебных	бульбы	патакі і іншых прадуктаў	
Віленская	1906/1907	98	8	830155	4372751	32680	2412964
	1907/1908	101	7	659828	4951884	147430	2770540
	1908/1909	101	6	410973	4947202	48196	2251725
	1909/1910	101	4	361408	4351815	12960	1946653
	1910/1911	102	5	445247	5830503	13600	2573978
Віцебская	1906/1907	40	–	169761	1095936	–	548798
	1907/1908	42	–	116481	1595955	–	690783
	1908/1909	42	–	203041	1169845	–	591708
	1909/1910	43	–	17639	964628	–	518356
	1910/1911	44	–	104854	1615237	–	663293
Гродзенская	1906/1907	94	3	357666	5709723	10213	2449564
	1907/1908	96	3	434511	4667569	20182	2197857
	1908/1909	103	3	389008	6041778	20239	2648313
	1909/1910	104	2	319552	5724919	15060	2503435
	1910/1911	103	2	380715	6985332	9344	2958010
Мінская	1906/1907	206	4	1233921	8887274	–	4393923
	1907/1908	209	5	849394	10516414	12252	4863574
	1908/1909	220	4	781132	11497415	–	5018097
	1909/1910	225	6	771989	12137843	–	5400098
	1910/1911	229	5	820947	13104240	–	5699696

Губерні	Гады	Усяго заводаў	З іх дражджавых	Колькасць перапрацаваных прыпасаў (пудоў)			Колькасць выкуранага 40 °спірту (вёдзер)
				Хлебных	бульбы	патакі і іншых прадуктаў	
Магілёўская	1906/1907	136	2	639331	6148722	–	2779023
	1907/1908	139	2	455783	7112388	–	3132360
	1908/1909	142	1	546318	6707599	–	2997809
	1909/1910	152	2	398272	7118696	–	3160408
	1910/1911	150	2	451177	7772173	–	12584272
Разам	1906/1907	574	17	3230864	26214406	42763	12584272
	1907/1908	587	17	2515997	28844210	179864	13655109
	1908/1909	608	14	2330472	30363839	68435	13507652
	1909/1910	625	14	2036683	30297901	28020	13528950
	1910/1911	628	14	2202940	35307485	22944	15120134

Гэта сведчанне далейшага ўзбуйнення як саміх заводаў, так і ўдасканалення тэхналагічных працэсаў. Так, у Гродзенскай губ. за 1900–1913 гг. былі заснаваны 33 новыя бровары, аснашчаныя новым абсталяваннем, што складала 33 % ад усіх дзейнічаўшых [7, арк. 144–184] (табліца 3).

Табліца 3. – Гады заснавання бровараў у беларускіх паветах Гродзенскай губ. [7, арк. 144–184]

Да 1861 г.	1860-я	1870-я	1880-я	1890-я	1900–1907 гг.	1908–1913 гг.
23	19	4	4	16	25	8

Хуткі рост колькасці бровараў быў выкліканы і законам ад 4 чэрвеня 1890 г., па якім завод мог быць заснаваны пры наяўнасці не менш 60 дзес. ворнай зямлі пры маёнтку, а сам памер завода залежаў ад плошчы ворыва. Зразумела, што гэты закон задавальняў буйных латыфундыстаў і стымуляваў развіццё земляробства. Так, у 1910/1911 г. пры памешчыцкіх броварах была ўжо значная колькасць ворнай зямлі, якая вагалася ў сярэднім на адзін завод ад 481 дзес. у Віцебскай губ. да 669 – у Гродзенскай [3, с. 188, 189].

Па колькасці заводаў і выкуранага спірту Мінская губ. увесь парэформенны перыяд займала першае месца. Так, у 1862/1863 гг. на яе долю прыпадала 31,1 % бровараў і 26,3 % спірту, а ў 1910/1911 гг. адпаведна – 36,5 % і 37,7 %. Затым ішла Магілёўская губ. (23,9 % заводаў и 21,3 % вытворчасці спірту). На Гродзенскую і Віленскую губерні прыпадала 103 і 102 заводы, але ў Гродзенскай губ. іх магутнасць была крыху вышэйшай. Тут выхад спірту склаў 19,6 %, а ў Віленскай губ. – 17,0 % ад выразбленага ў 1910/1911 г. у 5 беларускіх губернях (табліцы 1, 2).

Што тычыцца развіцця вінакурства на сучаснай тэрыторыі Беларусі, то нейкае ўяўленне аб гэтым дае табліца 4.

Табліца 4. – Гады заснавання дваранскіх бровараў на тэрыторыі Беларусі [8, с. 480–490; 509–516; 574–586]

Губерні	да 1861 г.*	1860-я	1870-я	1880-я	1890–1901 гг.	Разам
Віленская (4 паветы)	17	1	2	14	16	50
Віцебская (5 паветаў)	8	–	2	2	7	19
Гродзенская (6 паветаў)	27	6	3	16	19	71
Мінская	11	2	4	14	29	60**
Магілёўская	19	6	15	16	45	101
Разам	82	15	26	62	116	301

* У графу да 1861 г. уключаны і бровары, год заснавання якіх невядомы.

** У Мінскай губерні, акрамя 60 дваранскіх бровараў, дзейнічала звыш 90 бровараў, якія належалі прадстаўнікам іншых саслоўяў.

У 1901/1902 гг. у 35 беларускіх паветах дзейнічаў 301 дваранскі бровар, ці 70,3 % ад іх агульнай колькасці ў 5 паўночна-заходніх губернях. З іх агульнай колькасці 116, ці 38,5 % былі заснаваны ў 1890–1900 гг. падчас эканамічнага пад'ёму, які супаў з прамысловай рэвалюцыяй у Беларусі. На 301 бровары працавалі 2485 рабочых, альбо ў сярэднім па 8–9 чалавек на кожным з бровараў. Гадавая сума вытворчасці спірту толькі на дваранскіх броварах склала 5049,7 тыс. руб. Трэба мець на ўвазе, што намі не ўлічаны бровары, якія разам з дваранскімі маёнткамі перайшлі ў рукі іншых саслоўяў. Гэтаму пераходу садзейнічала адмена прапінацыйнага права (выключнае права памесных дваран на вытворчасць і продаж спіртных напояў у межах сваіх маёнткаў) у 1896 г. Тым самым вінакурная вытворчасць пастуова пераўтваралася ў бессаслоўную, што стымулявала развіццё капіталістычных адносін у краі.

Сярод паветаў Мінскай губ., дзе сума гадавой вытворчасці перавышала 1 млн руб., першае месца ў пачатку XX ст. займаў Рэчыцкі павет (2,7 млн руб.). Затым ішлі Слуцкі – 2,0 млн руб., Бабруйскі – 1,95, Навагрудскі – 1,6, Пінскі – 1,2 і Мінскі павет – 1,1 млн руб. [9, с. 290].

Фармальна абсалютная большасць бровараў належала памесным дваранам. Аднак на самой справе значная частка іх здавалася ў арэнду, звычайна яўрэям ці беззямельным дваранам каталіцкага веравызнання. Так, у Магілёўскай губ. у 1880 г. з 75 бровараў дваранам належала 73 (97,3 %), з якіх 48 прыпадала на долю католікаў, а 25 – праваслаўных і лютэран. З 73 бровараў у арэндзе яўрэяў было 34, а ў дваран – 4 [6, с. 196–202]. На пачатку XX ст. пасля аслаблення некаторых абмежавальных юрыдычных актаў адносна набыцця зямлі яўрэямі апошнія пастуова станавіліся не толькі арэндатарамі бровараў, але і іх уласнікамі. Так, у 1913/1914 гг. у Гродзенскай губ. з 99 вінакурных заводаў 13 належала яўрэям на праве ўласнасці [7, арк. 68–73].

Акрамя гэтага, на тэрыторыі беларускіх губерняў рэальна дзейнічаўшых бровараў было значна больш, чым па даных акцызнага ведамства. Існавалі тайныя бровары, якія належалі ў асноўным яўрэям. Асабліва гэта праявілася ў Гродзенскай і Віленскай губернях. Такая іх дзейнасць набыла рэпутацыю «акадэміі махлярства» [10, арк. 3]. Толькі з 1877 па 1887 г. тут было ліквідавана 507 тайных бровараў, а ў Гродзенскай губ. кожны год выяўлялася па 3–5 такіх бровараў [10, арк. 5, 9].

Сыравінай для вінакурства з'яўляліся хлебныя прыпасы і бульба. Да 1881/1882 гг. большасць спірту выкурвалася са збожжавых культур, але з адзначанага часу бульба пастуова пачала іх выцясняць. Хаця працэнт перакуранай бульбы ў 1862/1863 гг. і перавышаў колькасць хлебных прыпасаў, але выхад спірту з аднаго пуда бульбы быў у 3–4 разы меншым. Таму менавіта перыяд 1880/1881 гг. з'явіўся пераломным. На гэта паўплывала і значнае пашырэнне пасяўной плошчы пад бульбу. Так, у Віленскай губерні з 1881 па 1889 г. плошча пад бульбай пашырылася ў 2,3, Гродзенскай – у 1,9, Мінскай – у 2,1, Магілёўскай – у 4,7 разы. Нягледзячы на значнае скарачэнне дваранска-памешчыцкага землеўладання, у пачатку XX ст. агульныя плошчы пад пасевамі бульбы павялічваліся. Бульбяны клін у 1900 г. у беларускіх губернях складаў 133,8 тыс. дзес. зямлі, а ў 1913 г. – ужо 204,9 тыс. дзес. Удзельная ж вага бульбы ў агульным пасеве склала ў 1900 г. 9,8, а ў 1913 – 15,4 % [11, с. 138, 139]. Гэта сведчыць аб тым, што прыватныя ўласнікі, галоўным чынам памешчыкі, нягледзячы на пераход значнай часткі зямлі ў рукі сялян, імкнуліся ўтрымаць ворныя землі, пераходзілі да шматпольнай сістэмы за кошт скарачэння папару і некаторых традыцыйных збожжавых культур, якія давалі меншы прыбытак. Так, у 80-х гг. XIX ст. гэты прыбытак ад вырошчвання жыта складаў 8,7 руб. з адной дзесяціны, аўса – 5,3, ячменю – 11,5, а бульбы – 57,9 руб. [12, с. 338, 340]. Акрамя гэтага, было ўстаноўлена, што выхад спірту з 1 дзес. бульбы быў значна большы ў параўнанні з 1 дзес. збожжавых. Так, з 1 дзес. жыта выхад бязводнага спірту складаў 26,3 вядра, а бульбы – 78,9 вядры, ці ў 3 разы больш [13, с. 105].

Культываванне вырошчвання бульбы прывяло да пашырэння шматпольнай сістэмы не толькі ў памешчыцкай, але і сялянскай гаспадарак. Акрамя гэтага, вырошчванне бульбы стымулявала тэхналагічную рэвалюцыю ў земляробстве. На змену сахі прыйшлі жалезныя плугі, бараны, культыватары, акучнікі, глебапаглыбнікі, бульбакапалкі і іншыя механізмы. Пашырэнне вырошчвання бульбы вымагала ашчадных адносін да зямлі. Памешчыкі павялічвалі статкі жывёлы з мэтай атрымання арганічнага ўгнаення,

што садзейнічала развіццю жывёлагадоўлі ў краі. Акрамя гэтага, для вырошчвання бульбы патрабаваліся мінеральныя ўгнаенні, сярод якіх значнае месца займалі суперфасфат, калій, салетра. Усе гэта садзейнічала пашырэнню таварна-грашовых адносін, развіццю прамысловасці па вырабе сельскагаспадарчых прылад працы і навейшага абсталявання для бровараў.

Броварная вытворчасць стымулявала і развіццё жывёлагадоўлі. На адыходах ад вінакурэння адкормлівалася буйнарагатая жывёла на продаж. Так, у 60-х гг. XIX ст. толькі на броварах Пружанскага павета на адыходах ад вінакурэння адкормлівалася звычайна па 20–40 галоў жывёлы на кожным з іх. Сучаснікі адзначалі, што «адкормленыя брагаю быкі адпраўляюцца часткова ў Варшаву і ў Вільню па 60–90 руб. за галаву, большай жа часткай – на мясцовы ўбой» [14, с. 89].

Адкорм буйной рагатай жывёлы практыкаваўся і ў іншых губернях Беларусі. Так, мінскі губернатар неаднаразова падкрэсліваў, што «ў маёнтках з броварамі нярэдка ўтрымліваецца лішак уласнай жывёлы ці чужой з платаю за яе ўтрыманне з мэтай адкорму і продажу на ўбой у гарады» [15, с. 25, 26]. У прыватнасці, рэчыцкі памешчык А. Горват яшчэ з пачатку 60-х гг. практыкаваў адкорм валоў, якіх закупляў на Украіне. Адкормленыя валы дастаўляліся у Пецярбург і прыносілі штогод да 40 тыс. руб. прыбытку [16, с. 74].

У 80–90-х гг. XIX ст. адкорм і выпас буйной рагатай жывёлы набылі далейшае развіццё, дзе дзейнічалі бровары і мелася значная колькасць лугоў і пашы. Выпас практыкаваўся з вясны да восені, а на адкорм на броварах жывёлу ставілі з восені да вясны. У сярэдзіне 90-х гг. XIX ст. па ініцыятыве памешчыкаў Мінскай губ. упраўляючы Мінскім аддзяленнем Дзяржаўнага банка паставіў пытанне аб адкрыцці крэдыту на 6–8 месяцаў для тых гаспадароў, што займаліся гэтай дзейнасцю. І на пачатку XX ст. у маёнтках, дзе дзейнічалі бровары, па-ранейшаму практыкаваўся адкорм як памешчыцкай жывёлы, так і жывёлапрамыслоўцаў, якія звычайна ўвосень скупалі па нізкіх цэнах сялянскую жывёлу [17, с. 13]. Так, у 1909 г. на адкорме жывёла ўтрымлівалася пры 221 бровары. У 1901–1908 гг. штогод на броварах адкормлівалася 15–16 тыс., а на выпасе – 14–15 тыс. галоў буйной рагатай жывёлы. У 1913 г. з беларускіх губерняў толькі вываз па чыгунцы склаў 54,4 тыс. галоў буйной рагатай жывёлы [16, с. 206, 207].

Заключэнне. На тэрыторыі Беларусі з 1861 па 1900 г. наглядаўся працэс скарачэння колькасці бровараў. Ён быў парушаны ў пачатку XX ст. Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што памяншэнне колькасці бровараў адбывалася, у асноўным, за кошт дробных, якія не адпавядалі прынятым заканадаўчым нормам. Нягледзячы на колькасны спад, вытворчасць спірту з канца 80-х гг. XIX ст. перавысіла паказчыкі 1862 г. З 1900 да 1911 г. лік вінакураных заводаў павялічыўся на 200 адзінак. Вінакурэнне цесным чынам было звязана з сельскагаспадарчай сферай. Яно садзейнічала пераходу ад трохпольнай да шматпольнай сістэмы ў земляробстве, развіццю жывёлагадоўлі і гандлю мясапрадуктамі.

Літаратура

1. Вся Россия : Рус. кн. пром-сти, торговли, сел. хоз-ва и администрации : Торг.-пром. адрес-календарь Рос. империи... / под ред. А. С. Суворина. – СПб., 1895. – Т. 2. – 826 с.
2. *Липинский, Л. Г.* Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии (вторая половина XIX в.) / Л. Г. Липинский. – Минск : Наука и техника, 1971. – 254 с.
3. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств... / М-во земледелия. Отд. сел. экономии и с.-х. статистики. Год шестой. – СПб., 1913. – XIV, 601 с.
4. Полное собрание законов Российской империи (далей ПСЗРИ). – 2-е. собр. – Т. 37. – № 37197.
5. ПСЗРИ. – 2-е. собр. – Т. 40. – № 42180.
6. Опыт описания Могилевской губернии в историческом, физико-географическом, этнографическом, промышленном, сельскохозяйственном, лесном, учебном, медицинском и статистическом отношениях.. : В 3 кн. : Сост. по прогр. [с предисл.] и под ред. А. С. Дембовецкого. Кн. 1. – Могилев-на-Днепре : тип. Губ. правл., 1882. – 782 с.

References

1. Vsya Rossiya : Rus. kn. prom-sti, torgovli, sel. hoz-va i administracii : Torg.-prom. adres-kalendar' Ros. imperii... / pod red. A. S. Suvorina. – SPb., 1895. – T. 2. – 826 s.
2. *Lipinskij, L. G.* Razvitie kapitalizma v sel'skom hozyajstve Belorussii (vtoraya polovina HIH v.) / L. G. Lipinskij. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1971. – 254 s.
3. Sbornik statistiko-ekonomicheskih svedenij po sel'skomu hozyajstvu Rossii i inostrannyh gosudarstv... / M-vo zemledeliya. Otd. sel. ekonomii i s.-h. statistiki. God shestoj. – SPb., 1913. – XIV, 601 s.
4. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (dalej PSZRI). – 2-e. sobr. – T. 37. – № 37197.
5. PSZRI. – 2-e. sobr. – T. 40. – № 42180.
6. Opyt opisaniya Mogilevskoj gubernii v istoricheskom, fiziko-geograficheskom, etnograficheskom, promyshlennom, sel'skohozyajstvennom, lesnom, uchebnom, medicinskom i statisticheskom otnosheniyah.. : V 3 kn. : Sost. po progr. [s predisl.] i pod red. A. S. Dembovеckogo. Kn. 1. – Mogilev-na-Dnepre : tip. Gub. pravl., 1882. – 782 s.

7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей – НГБА у г. Гродна). – Ф. 30. Воп. 1. Спр. 518.
8. Падлічана: Список фабрик и заводов Европейской России / Министерство финансов. – СПб. : тип. В. Киршбаума, 1903. – 838, [1] с.
9. Россия : полное географическое описание нашего отечества : настольная и дорожная книга для русских людей : т. 1-19 / под ред. В. П. Семенова и под общ. руководством П. П. Семенова, вице-пред. Имп. Русского геогр. о-ва и проф. В. И. Ламанского, пред. Отд-ния этнографии Имп. Русского геогр. о-ва. Т. 9 : Верхнее Поднепровье и Белоруссия : [Смоленская, Могилевская, Витебская и Минская губернии] / сост.: В. П. Семенов, М. В. Довнар-Запольский, Д. З. Шендрик [и др. ; предисл.: В. Семенов]. – СПб. : тип. А. Ф. Девриена, 1905. – VII, 619.
10. НГБА у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 9. Спр. 1388.
11. Экономика Белоруссии в эпоху империализма. 1900–1917 [Текст] / Акад. наук БССР. Ин-т экономики ; [Под ред. Г. Т. Ковалевского и др.]. – Минск : Изд-во Акад. наук БССР, 1963. – 422 с.; 22 см.
12. Сельское и лесное хозяйство России. – СПб. : Деп. земледелия и сельской промышленности М-ва гос. имуществ, 1893. – II, XXVI, 647 с. : ил., карты.
13. Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России / под ред. В. И. Покровского. Т. 1 : Очерк истории внешней торговли России ; Отпуск и привоз товаров в XIX столетии ; Таблицы отпуска, привоза и таможенных доходов. – 1902. – [670] с. разд. паг.
14. Несколько сведений о современном состоянии сельского хозяйства и промыслов в Гродненской губернии. – Гродно : Гродн. Стат. Ком., 1872. – [1], 165 с.
15. Приложение к всеподданейшему отчету Минского губернатора за 1875 г. Минск : Губ. тип, 1876. – 160 с.
16. *Бейлькин, Х. Ю.* Сельскохозяйственный рынок Белоруссии, 1861–1914 гг. / Х. Ю. Бейлькин. – Минск : Наука и техника, 1989. – 288 с.
17. Памятная книжка Виленской губернии на 1913 год. – Вильна : Губерн. тип., 1913. – Ч. 2. – 111 с.

7. Nacyyanal'ny gistarychny arhiў Belarusi ў g. Grodna (dalej – NGBA u g. Grodna). – F. 30. Vop. 1. Spr. 518.
8. Padlichana: Spisok fabrik i zavodov Evropejskoj Rossii / Ministerstvo finansov. – SPb. : tip. V. Kirshbauma, 1903. – 838, [1] s.
9. Rossiya : polnoe geograficheskoe opisanie nashego otechestva : nastol'naya i dorozhnaya kniga dlya russkih lyudej : t. 1-19 / pod red. V. P. Semenova i pod obshch. rukovodstvom P. P. Semenova, vice-pred. Imp. Russkogo geogr. o-va i prof. V. I. Lamanskogo, pred. Otd-niya etnografii Imp. Russkogo geogr. o-va. T. 9 : Verhnee Podneprov'e i Belorussiya : [Smolenskaya, Mogilevskaya, Vitebskaya i Minskaya gubernii] / sost.: V. P. Semenov, M. V. Dovnar-Zapol'skij, D. Z. Shendrik [i dr. ; predisl.: V. Semenov]. – SPb. : tip. A. F. Devriena, 1905. – VII, 619.
10. NGBA u g. Grodna. – F. 1. Vop. 9. Spr. 1388.
11. Ekonomika Belorussii v epohu imperializma. 1900–1917 [Tekst] / Akad. nauk BSSR. In-t ekonomiki ; [Pod red. G. T. Kovalevskogo i dr.]. – Minsk : Izd-vo Akad. nauk BSSR, 1963. – 422 s.; 22 sm.
12. Sel'skoe i lesnoe hozyajstvo Rossii. – SPb. : Dep. zemledeliya i sel'skoj promyshlennosti M-va gos. imushchestv, 1893. – II, XXVI, 647 s. : il., karty.
13. Sbornik svedenij po istorii i statistike vneshnej torgovli Rossii / pod red. V. I. Pokrovskogo. T. 1 : Ocherk istorii vneshnej torgovli Rossii ; Otpusk i privoz tovarov v XIX stoletii ; Tablicy otpuska, privoza i tamozhennyh dohodov. – 1902. – [670] s. razd. pag.
14. Neskol'ko svedenij o sovremennom sostoyanii sel'skogo hozyajstva i promyslov v Grodnenskoj gubernii. – Grodno : Grodn. Stat. Kom., 1872. – [1], 165 s.
15. Prilozhenie k vsepoddanejshemu otchetu Minskogo gubernatora za 1875 g. Minsk : Gub. tip, 1876. – 160 s.
16. Bejl'kin, H. Yu. Sel'skohozyajstvennyj rynok Belorussii, 1861–1914 gg. / H. Yu. Bejl'kin. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1989. – 288 s.
17. Pamyatnaya knizhka Vilenskoj gubernii na 1913 god. – Vil'na : Gubern. tip., 1913. – Ch. 2. – 111 s.